

dıktan sonra Sultan Mesud ile Ali Tegin arasındaki ihtilâfa son vermek için çalışacaktı. Antlaşmayı müteakip Ali Tegin Semerkant'a çekildi, Gazneli ordusu da Âmül'e döndü. Altuntaş da aldığı yaralarının etkisiyle çok geçmeden öldü. Tabutu bir fil üzerine konularak geceleyn yola çıkarıldıktan ve yedi fersahlık mesafe katedildikten sonra askerleri onun öldüğünü öğrendiler.

Ahlâk ve karakter sahibi akıllı bir emîr olan Altuntaş Gazneliler'e sadakatle bağlı olmasına rağmen bozkurlardan gelen Türkmenler'i hassa ordusuna alarak askerî gücünü arttırmıştır. Bu sebeple de Sultan Mahmud ve halefinin dikkatini çekmiş, hareketleri endişeyle takip edilmiştir. Hatta Sultan Mahmud onu kontrol altına alabilmek için Gazne'ye getirmeye uğraştığı gibi Mesud da bu yoldaki gayretlerinden bir sonuç elde edememiştir.

Altuntaş'ın ölümü üzerine yerine oğlu Hârun geçti. Fakat Sultan Mesud "Hârizmşah" unvanını kendi oğlu Saîd'e verdiği için, Hârun Hârizm'i onun nâibi (halîfetü'd-dâr) sıfatıyla idare edecekti. Hârun'un kardeşi ertesi yıl Gazne'de evin çatısından düşerek ölüncü (1033) bu fırsattan faydalanan bozguncular Hârun'a bunun bir suikast olduğunu söylediler. Buna inanan ve bağımsızlık için fırsat kollayan Hârun, Ali Tegin ve Selçuklular'ın da desteğiyle sultana karşı isyan etti (1034). Tarafları uzlaştırma gayretleri sonuç vermedi ve Sultan Mesud'un emriyle Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüsamed'in düzenlediği bir suikast sonunda Harun kendi köleleri tarafından öldürüldü (1035). Yerine geçen kardeşi İsmâil Handân hutbeyi Mesud adına okutmakla beraber Selçuklular'la da iş birliği yapıyordu. Sultan Mesud Altuntaş ailesiyle doğrudan baş edemeyince Selçuklular'ın düşmanı ve Cend Emîri Şah Melik vasıtasıyla bu tehlikeyi bertaraf etmeyi planladı (1038). Şah Melik 12 Şubat 1041'de Hârizm'e saldırdı. Çok çetin bir savaştan sonra Hârizm kuvvetlerini mağlûp ederek Sultan Mesud adına hutbe okuttu. Halbuki Sultan Mesud iki hafta önce ölmüştü. Şah Melik, Hârizm'in başşehri Gurgenc'te hükümdar ilân edildi. İsmâil ise Hârizm'i terketmek zorunda kaldı ve Selçuklular'a sığındı. Bir daha da kendisinden haber alınmadı. Böylece Altuntaş ailesi sona ermiş oldu (1041).

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, Tahran 1327 hş., s. 53, 58, 64; Nizâmülmülük, *Siyâsetnâme* (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1982, s. 272, 273, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, s. 179, 208, 209, 308, 331, 385; Zambaur, *Manuel*, nr. 2081; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultan Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 46, 50, 54, 61, 69, 71; Yûsuf Abbas Hâşimî, *Political, Cultural and Administrative History Under the Later Ghaznavids (421-583/1030-1187)* (doktora tezi, Hamburg 1956), s. 21, 34, 35; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 8, 9, 19, 51, 52; a.m.f., *The Medieval History of Iran Afghanistan and Central Asia*, London 1977, X, 228; a.m.f., "Khvârazmshâhs", *El²* (İng.), IV, 1065-1068; a.m.f., "Altuntaş", *Elr.*, I, 914-915; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979, I, 133, 134-145; Barthold, *Türkistan*, s. 35-52, 55, 67-69, 70-71; a.m.f., "Altuntaş", *İA*, I, 390; a.m.f., "Hârizmşâh", *İA*, V/1, s. 264; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 33-35; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 24; S. M. Sıddîq, "The House of Altuntash Khvârazmshah", *IC*, VIII (1934), s. 313-321, 631-642; IX (1934), s. 68-79, 234-243; Faruk Sümer, "Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi Harizm Valisi Altuntaş", *TDA*, sy. 50 (1987), s. 109-115.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ÂLÜSİ, Mahmûd Şükrî

(محمود شكري الأوسى)

Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî (1857-1924)

Âlûsî ailesinden,
tarihçi, edebiyatçı ve Selefîyye'ye bağlı
islahatçı din âlimi.

Meşhur müfessir Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin torunudur. 19 Ramazan 1273'te (13 Mayıs 1857) Bağdat'ın Âkullîyye mahallesinde doğdu. Aynı zamanda ilk hocası olan, kendisine ilim ve edebiyat zevkini aşıl原因an babası Abdullah'ı 1874'te genç yaşta kaybettiği için amcası Nu'mân b. Mahmûd'un himayesinde yetişti. Hocaları arasında, eğitim ve öğretimiyle yakından ilgilenen amcasından başka İsmâil b. Mevsilî, Bahâülhak el-Hindî, Muhammed Emîn el-Horasânî, Şeyh Abdüsselâm eş-Şevvâf gibi çoğu dedesi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'den ders okumuş olan Bağdat âlimleri sayılabilir. Mahmûd Şükrî tahsili sırasında Türkçe ve Farsça'yı da öğrendi. Genç yaşta ders okutmaya ve kitap yazmaya baş-

ladı; kısa zamanda Irak'ın en meşhur ilim adamları arasında yer aldı. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerinden etkileneberek Selefîyye akidesini benimsemi ve bu akımın Irak'ta yayılmasında rol oynadı.

Öğretim hayatına önce evinde başladı; sonra sırasıyla Âdile Hatun, Dâvud Paşa, Haydarhane, Seyyid Sultân Ali ve Mercan medreselerinde ömrünün sonuna kadar aralıksız ders vermeye devam etti. Yetiştirdiği ilim adamları arasında Muhammed Behcet el-Eserî, Irak'ın ünlü şairi Abdülganî er-Resâfî, Tâhâ er-Râvî ve Abdüllatif Sünyan özellikle kayda değer isimlerdir. Müsteşrik Louis Massignon da onun ilminden faydalanma imkânı bulmuştur. Medresedeki dersleri sırasında mutasavvife*ye karşı Selefîyye'yi savunduğu için muhalifleri tarafından Bağdat Valisi Abdülvehhâb Paşa vasıtasıyla Sultan II. Abdülhamid'e şikâyet edildi. 1901'de padişahın emriyle, bazı öğrencileri ve yakın dostlarıyla birlikte Anadolu'ya sürgüne gönderildi. Yolucağında uğradığı Musul'un ileri gelenlerinin padişaha işin iç yüzünü yazmaları üzerine sürgün cezası kaldırıldı ve maiyetleriyle birlikte Bağdat'a dönmesine izin verildi. Musul'da iki ay kaldıktan sonra törenle Bağdat'a uğurlandı; burada da büyük bir sevgi ve coşkuyla karşılandı.

I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler'in Irak'ın Fav adasını ve Basra'yı işgal etmeleri üzerine Osmanlı idaresi Mahmûd Şükrî'yi, Abdülazîz b. Suûd'u İngilizler'e karşı Osmanlılar'ın yanında yer almaya ikna etmesi için Riyad'a gönderdi. Amcasının oğlu Ali Alâeddin, Nu'mân el-A'zamî ve Hacı Bekir Efendi'den oluşan bir heyetle bu bölgeye giderek Abdülazîz ile görüşmeler yaptıysa da onu ikna edemedi Bağdat'a döndü. Bu arada bazı muhalifleri, o sırada Şam'daki Dördüncü Ordu'nun kumandanı olan Cemal Paşa'ya, Mahmûd Şükrî'nin Abdülazîz'e, Osmanlılar'a ve İngilizler'e karşı tarafsızlık politikasını benimsettiğini söyledilerse de onun devlete bağlılığını ve samimiyetini çok iyi bilen paşa bu iddialara önem vermedi.

Âlûsî'nin son yılları Irak'ın İngiliz hâkimiyetine girdiği döneme rastlar. Onun Irak halkı, ilim ve siyaset adamları nezdindeki itibarından faydalanmak isteyen İngilizler kendisine önce müftülük vermek istediler, bunu kabul etmeyince kâdîlkudât*lık teşkilâtı kurmasını teklif ettiler. Âlûsî bu teklifi de reddetti. O sırada Bağdat'ta kurulan Arap hüküme-

tinde Meclisül'-maârif üyeliği de yapan Mahmûd Şükrî el-Âlûsî 4 Şevval 1342'de (9 Mayıs 1924) vefat etti.

Edebiyat alanındaki dirayeti yanında aklî ve naklî ilimlerdeki yetişmişliği ile Irak'ın en güçlü ilmî şahsiyetlerinden biri olan Mahmûd Şükrî hür düşünceli, Selefîyye'ye bağlı islahatçı bir âlim olup İbn Teymiyye'nin ateşli savunucuları arasında yer almıştır. O, Muhammed Abduduh'un Mısır'da yaymaya çalıştığı Selefîyye hareketinin bir benzerini Irak'ta gerçekleştirmeyi başarmıştır. Fikirlerini içtihadın lüzumu, taklitle savaş, bid'at ve hurafeleri terketme gibi esaslara dayanmıştır. İslâm dünyasında dinî düşüncenin yeniden canlandırılmasında önemli bir yeri bulunan Mahmûd Şükrî'nin görüşlerini, özellikle edebî cephesini, talebesi Muhammed Behcet el-Eserî Mahmûd Şükrî ve ârâ'ühül-luğaviyye (Kahire 1958) adlı eserinde incelemiştir.

Eserleri. Hayatını eser yazmak ve ders okutmakla geçiren Mahmûd Şükrî'nin velûd bir müellif olmasında dedesi, babası ve amcasından intikal eden zengin kütüphanenin büyük rolü olmuştur. Geride elli yedi eser ile *Sebilürreşâd*, *el-Muktebes*, *el-Meşrik* ve *Mecelletül-Mecma'îl-'ilmîyyi'l-'Arabî* dergilerinde yayımlanan birçok makale bırakmıştır. Tarih, edebiyat, biyografi, Kur'an ilimleri, fıkıh, akaid ve Selefîyye hareketine davetle ilgili olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Bülûğul-ereb fi marifeti ahvâli'l-'Arab*. Stockholm'deki Doğu Dilleri Konseyi'nin teklifi üzerine kaleme alınan ve Câhiliye dönemi Arap tarihi ile ilgili olan eser, İsveç Kralı II. Oscar tarafından ödüllendirilmiştir. Üç cilt halinde yayımlanan (Bağdat 1314) eserin *Muntehe't-taleb* adıyla Türkçe'ye de çevrildiği kaydedilmektedir (bk. *Ahbârü't-türâşil-'İslâmî*, V, 31). 2. *Târîhu Necd*. Arap tarihine dair olan bu eser 1343'te Kahire'de yayımlanmıştır. 3. *Ahbâru Bağdâd ve mâ câverehâ mine'l-kurâ ve'l-bilâd*. Bağdat tarihine dair olan bu eser dört cilt halinde basılmıştır (Bağdat, ts.). 4. *Târîhu mesâcidi Bağdâd*. Müellifin yaşadığı dönemde Bağdat'ta bulunan camileri, mektepleri ve diğer bazı mimari değeri olan eserleri inceleyen kitap, *Muhezzebü Târîhi mesâcidi Bağdâd ve âşâruhâ* adıyla Muhammed Behcet el-Eserî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Bağdat 1336/1927). 5. *el-Miskül-'ezfer fi terâcimi 'ulemâ'îl-karnî's-sânî ve's-sâlis 'aşer*.

Hicrî XII ve XIII. asır ulemâsının hal tercümelerini ihtiva eden kitap Abdullah el-Cübürî'nin tahkiki ile Bağdat'ta neşredilmiştir (1348). 6. *İthâfû'l-emcâd fî mâ yeşihhu bihi'l-istihâd*. Arap edebiyatına dair olan eser Adnan Abdurrahman ed-Dürî tarafından tahkik edilerek Bağdat'ta yayımlanmıştır (1982). 7. *el-Esrârü'l-ilâhiyye şerhu'l-Kaşide-ti'r-Rifâ'îyye*. Dedesi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin *el-Kaşidetü'r-Rifâ'îyye*'sinin şerhi olan bu eser de yayımlanmıştır (Kahire 1305). 8. *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir*. Edebiyata dair olan bu kitap Kahire'de basılmıştır (1925). 9. *Mâ delle 'aleyhi'l-Kur'ân mim mâ ya'çudû'l-hey'ete'l-cedide*. Yeni ilmî görüşlerin Kur'an'ı teyit ettiğini anlatan kitap Şam'da yayımlanmıştır (1380/1960). 10. *Faşlül-hitâb fî şerhi "Mesâ'ili'l-câhiliyye" li-Muhammed b. 'Abdülvehhâb*. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Câhiliye inançlarına ait risâlesinin şerhi olup *Mesâ'ili'l-câhiliyye* adıyla neşredilmiştir (Kahire 1347). 11. *Gâyetü'l-emânî fir-red 'ale'n-Nebhânî*. Nebhânî'nin *Şevâhidül-hâk* adlı kitabında Allah'tan başkasına sığınarak yardım dilemenin câiz olduğuna dair ileri sürülen görüşlerin yanlışlığını, rivayetlerin uydurma olduğunu, delillerin tahrif edildiğini ortaya koymaya çalıştığı bu eserinde İbn Teymiyye'nin fikirlerini savunmuştur. Eser iki cilt halinde basılmıştır (Kahire 1327). 12. *el-Minhatül-ilâhiyye telhîsu Tercemeti'l-Tuhfeti'l-İsnâ 'aşeriyye*. Abdülazîz ed-Dihlevî'nin aslı Farsça olan *Tuhfe-i İsnâ 'aşeriyye*'sini Gulâm Muhammed Muhyiddin b. Ömer Arapça'ya çevirmiş, Âlûsî de Arapça tercümeyi ihtisar ederek bu eserini meydana getirmiştir. Eser Muhibbüddin el-Hatîb'in tahkikiyle neşredilmiştir (Kahire 1373). 13. *Sa'âdetü'd-dâreyn fî şerhi hadîsi's-şakaleyn*. Abdülazîz ed-Dihlevî'nin Şi'a'yı red için Farsça olarak kaleme aldığı eseri Mahmûd Şükrî Arapça'ya çevirip notlar ve şerhler eklemiştir. 14. *Fethul-mennân*. Akaide dair olup 1309'da Bombay'da basılmıştır. 15. *Tecridüs-sinân fi'z-zebbi 'an Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*. İmâm-ı Azam'a yöneltilen tenkitleri cevaplandırdığı bu eser henüz basılmamıştır. Mahmûd Şükrî ayrıca İbn Kuteybe'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (Kahire 1323) ve İbn Teymiyye'ye ait *Tefsîru sûreti'l-İhlâs* (Kahire 1323) gibi bazı eserleri de tahkik ederek yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbüddin el-Hatîb, *Muhtaşarü't-Tuhfeti'l-İsnâ 'aşeriyye* [Âlûsî], Kahire 1373, Mukaddime; Adnan Abdurrahman ed-Dürî, *İthâfû'l-emcâd fî mâ yeşihhu bihi'l-istihâd* [Âlûsî], Bağdat 1982, Mukaddime, s. 11-14; Ahmed Teymur Paşa, *A'lâmü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-hadîs* [baskı yeri yok], 1316; Serkis, Mu'cem, I, 7; Muhammed Behcet el-Eserî, *A'lâmü'l-'Irâk*, Bağdat 1340; Brockelmann, *GA Suppl.*, II, 788; *İzâhu'l-meknân*, I, 194; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 49; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 169; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâi, *Târîhu 'ulemâ'î Bağdâd*, Bağdat 1402/1982, s. 623-624; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Târîh ve'l-mü'errihâne'l-'Irâkıyyun*, Bağdat 1983, s. 289-293; "Hizânetü's-Seyyid Mahmûd Şükrî el-Âlûsî", *Ahbârü't-türâşil-'İslâmî*, V, Kûveyt 1985, s. 31-37; Abbas Azzavî, "Âlûsî", *İTA*, I, 337; M. Şerefeddin Yaltkaya, "Âlûsî", *İA*, I, 391; H. Pérès, "Mahmud Shukri", *EP* (Fr.), I, 437; a.mlf., "Mahmûd Şükrî", *UDM*, I, 225-226.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ÂLÜSÎ, Nu'mân b. Mahmûd

(نعمان بن محمود الألوسى)

Ebü'l-Berekât Hayrüddîn Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1317/1899)

Âlûsî ailesinden kelâm ve fıkıh âlimi.

Meşhur müfessir Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin beş oğlundan biridir. 12 Muharrem 1252'de (29 Nisan 1836) Bağdat'ta doğdu ve orada yetişti. İslâmî ilimleri önce babasından, daha sonra Bağdat'ın ileri gelen âlimlerinden tahsil etti. Dinî ilimler yanında edebiyatta da ileri bir seviyeye ulaştı. Çeşitli yerlerde kadılık yaptıktan sonra 1295'te (1878) çıktığı hac yolculuğu sırasında Mısır'ı da ziyaret etti. 1300'de (1883) İstanbul'a gitmek üzere tekrar Bağdat'tan ayrıldı, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaştı; buralardaki ilim adamlarıyla yaptığı görüşmelerde büyük ilgi gördü. İki yıl kadar süren İstanbul seyahatinden sonra Bağdat'a döndü. Bu arada kendisine "reisülmüderrişin" unvanı verildi. Ömrünün sonuna kadar kitap yazmakla, ayrıca eğitim ve öğretimle meşgul oldu. Kitaplara olan merakı ve araştırmaya düşkünlüğü sayesinde, nâdir eserlerin yer aldığı ve bugün de Bağdat'ın en zengin kütüphanelerinden sayılan özel bir kütüphane kurdu. Akaidde selefî, fıkhîta Hanefî olan ve devrindeki ilmî faaliyetlere öncülük etmiş bulunan Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, 7 Muharrem 1317'de (18 Mayıs 1899) vefat etti.

Eserleri. Âlûsî, eserlerinin çoğunda, müslümanların içtimâî problemlerinin